

УДК 329.15(497.1)“1972/1978”(093.2)
327.3(4)“197”
323(497.1)“1972/1978”(093.2)

др Лука Филиповић, научни сарадник

Оригинални научни рад

Институт за савремену историју,
luka.filipovic@isi.ac.rs

Примљен: 3.5.2025.
Прихваћен: 27.5.2026.

Време брзих друштвених промена и европска левица: Улога Савеза комуниста Југославије у развоју односа еврокомунистичких партија са партијама Источног блока 1972–1978.

Апстракт: Током бурних догађаја који су обележили последњу деценију проширивања политике „државе благостања“ у земљама Западне Европе и САД, Савез комуниста Југославије играо је комплексну улогу у развоју односа комунистичких партија Западног и Источног блока. Након што су подстицали побуне еврокомуниста и представника других реформистичких струја комунистичких партија Западне Европе против утицаја совјетске партије на крајњој европској левици 1968. године, југословенски комунисти су почетком седамдесетих година посредовали приликом обнове сарадње марксистичких партија западног и источног табора. Закасна реакција европских марксиста на велике друштвене промене и нове културне трендове шездесетих година временом је имала све више утицаја на односе партија крајње европске левнице. Последњих година децаната, зближавање југословенске са партијама Источног блока навело је поједине еврокомунисте да се запитају у којој мери југословенска партија напушта реформистички курс и враћа се ауторитарним тенденцијама из прошлости. Овај рад излаже резултате архивског истраживања развоја односа југословенске и највећих комунистичких партија Европе средином седамдесетих година 20. века, са циљем да допринесе формирању одговора на постојећа, и постави нова питања о узроцима промене сложене улоге југословенске партије на крајњој европској левици.

Кључне речи: еврокомунизам, демократски социјализам, Савез комуниста Југославије, Комунистичка партија Италије, Јосип Броз Тито.

Политике „државе благостања“ и идеологије „новог времена“ – слабљење совјетског утицаја и зближавање реформистичких струја на европској левици

Суочавање са последицама великих друштвених промена које су пратиле процесе сталног проширивања социјалних политика и обнављања „циклуса државе благостања“¹ утицало је на настанак нових идеја у марксистичких круговима земаља Западне Европе.² Већ средином 1950-их појавиле су се прве струје италијанских, француских, шпанских и грчких комуниста које су одбациле идеју о универзалној применљивости бољшевичког социјалистичког модела и предлагале прилагођавање партијских политика локалним посебностима појединих држава и регија. Аутори каснијих историјских и социолошких истраживања поставили су питање да ли је, и у којој мери, дефинисање нових политика и постепено стварање нове партијске идеологије било последица намере комунистичких партија Медитерана да одрже своју политичку позицију током суочавања са успоном све утицајније конкуренције на европској левици?³ Истовремено, највеће комунистичке партије Западне Европе све интензивније су показивале тежње за постизањем већег степена независности од утицаја Комунистичке партије Совјетског Савеза, али све до 1968. године нису биле спремне да се одлуче на отворен сукоб са совјетском партијом и тако изазову нагли нестанак блиских односа са бројним партијама европске и светске крајње

¹ Термин „циклус државе благостања“ италијански комунисти почели су да употребљавају приликом припрема за *историјски* XII Конгрес Комунистичке партије Италије, на коме је усвојена нова партијска идеологија. Према каснијим сведочењима чланова партијског руководства, овај термин је изабран како би се нагласило да је проширивање социјалних политика државе благостања део историјског процеса дугог трајања, током кога долази до значајних друштвених промена. У почетку је страх од ширења утицаја крајње левнице довео до одлуке влада да дефинишу нове социјалне политике, што је посредно доводило до јачања друштвеног и политичког утицаја истих левичарских партија и радничких синдиката, који су онда долазили у позицију да изнуде још више уступака од владе у погледу проширивања социјалних политика, и тако долази до затварања круга и обнове циклуса. (Архив Југославије (даље АЈ), Савез комуниста Југославије (даље 507), Међународне комисије, Одељење за међународне односе и везе (даље IX), 48/I–427, Припремни материјали за XIII Конгрес КПИ).

² Leonard Krieger, “The Idea of the Welfare State in Europe and the United States”, *Journal of History of Ideas*, Vol. 24, No. 4 (1963), 553–568; David Garland, “The Welfare State: A Fundamental Dimension of Modern Government”, *European Journal of Sociology*, Vol. 55, No. 3 (2014), 327–364; Andre A. Sant’Ana and Leonard Weller, “The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality”, *Comparative Politics*, Vol. 52, No. 3 (2020), 359–381.

³ Silvio Pons, “Stalin, Togliatti and the Origins of Cold War in Europe”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 2 (2001), 3–27; Oscar Ornati, “The Italian Economic Miracle and Organized Labor”, *Social Research*, Vol. 30, No. 4 (1963), 519–526; Georges Lavau, “The PCF, the State and the Revolution: An Analysis of Party Policies, Communications and Popular Culture”, in: *Communism in Italy and France*, ed. Donald Blackmer, (Princeton: Princeton University Press, 1976), 87–143.

левице, што се догодило југословенским комунистима након сукоба са совјетском партијом двадесет година раније.⁴

Извештаји Одељења за међународне односе и везе југословенске партије сведоче да су, након обнове сарадње Савеза комуниста Југославије са италијанским и француским комунистима 1956. и 1957. године, представници реформистичких струја две најутицајније марксистичке партије Западног блока, током све чешћих неформалних сусрета са представницима југословенске партије, почели да износе отворене критике политика совјетске и других партија држава Источног блока.⁵ Већ средином шездесетих година, шпански и грчки комунисти у емиграцији почели су да предузимају, тада још увек готово не приметне, реформе партијских политика за које су касније тврдили да су биле инспирисане реформистичким програмима југословенске партије усвојеним на VIII Конгресу Савеза комуниста Југославије 1964. године.⁶ Током лета 1967. године дошло је до првих отворених расправа партија Источне и Западне Европе око организације светске, европске или медитеранске конференције комунистичких партија која би дефинисала заједничке смернице за спровођење реформи политика појединачних партија.⁷ Документација партијских тела Савеза комуниста Југославије сведочи да су југословенски, италијански и шпански комунисти већ тада формирали опширне планове о организацији медитеранске конференције на којој би, поред комунистичких партија Европе, учествовале и бројне партије левице из држава Блиског истока, Северне Африке и Јужне Америке.⁸ Након што су италијански комунисти током побуна у Чехословачкој изразили забринутост да ће у случају учешћа у организацији овакве конференције изгубити финансијску подршку совјетске партије, Савез комуниста Југославије дефинисао је прве политике финансијске помоћи према Комунистичкој партији Италије.⁹

⁴ Silvio Pons, *The rise and fall of Eurocommunism*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 45–65; Ernest Mandel, *From Stalinism to Eurocommunism*, (London: Verso publishing, 2016), 11–34; Luka Filipović, *Evrokomunizam i Jugoslavija 1968–1980*, (Novi Sad: Akademska knjiga, 2023), 19–53.

⁵ АЈ, 507, IX, 122/1-52-81, 48/1-392-426, 33/1-210-255, 33/1-712-779, Италија, Француска, Шпанија, Грчка.

⁶ АЈ, Кабинет председника Републике (даље 837), I-3-a/110-3, Пријем генералне секретарке КПШ Долорес Ибарури и њеног заменика Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита на Брионима 1965. године; АЈ, 507, IX, 33/1-720, Подсетник о досадашњем развоју односа са КП Грчке, фебруар 1968. године.

⁷ АЈ, 507-IX, 122/1-52-81; АЈ, 507, IX, 48/1-392-426; АЈ, 507, IX, 33/1-712-779; АЈ, 507, IX, 30/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁸ АЈ, 837, I-3-a/44-34, Посета Луиђија Лонга; АЈ, 837, I-3-a/44-37, Пријем Луиђија Лонга код Јосипа Броза Тита; АЈ, 837, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

⁹ АЈ, 507, IX, 48/1-411, Информације о посети члана ЦК КПИ Ђанкарла Пајете; АЈ, 507, IX, 48/1-432, Анализа предлога о сарадњи које је у Београду изнео члан ЦК КПИ Карло Галуци.

Анализирани извори указују да су финансијске политике југословенске према будућим еврокомунистичким партијама значајно проширене у месецима након војне интервенције земаља Источног блока у Чехословачкој 1968. године, односно у време када су руководства комунистичких партија Медитерана расправљала о потенцијалним последицама своје одлуке да осуде улогу совјетске партије и њене идеологије у насилном исходу догађаја у Чехословачкој. У случају италијанских комуниста, југословенске партијске и државне институције преузеле су улогу совјетске партије у финансирању организације конференција, семинара и издавачке делатности италијанских комуниста, што је било праћено усвајањем програма организације годишњих одмора у далматинским градовима и посета ради бесплатног лечења у Југославији.¹⁰ Шпански комунисти у емиграцији су поред свих наведених облика помоћи добијали и значајна средства у готовом новцу, док је Југославија почела да даје азил не само члановима шпанске партије, већ и другим политичким дисидентима који су желели да напусте државе Источног блока, као и да финансира школовање младих Шпанаца рођених у Совјетском Савезу на југословенским универзитетима.¹¹

Случај одређивања финансијских политика према Комунистичкој партији Грчке показује да је, поред других мотива, попут успона престижа СКЈ и демонстрације растуће економске моћи југословенске државе, подстицање реформи партијских политика била једна од основних намера југословенских комуниста приликом дефинисања програма давања помоћи медитеранским партијама.¹² Наиме, СКЈ је на почетку давао помоћ свим струјама КПГ и другим грчким левичарима који су учествовали у покретима отпора против војне диктатуре, да би након почетка расцепа у грчкој партији 1968. подржавао само оне струје грчких комуниста које су касније формирали унутрашњу грчку партију.¹³ Извештаји Одељења за међународне односе сведоче да су представници реформистичке струје Комунистичке партије Француске, а међу њима и познати филозоф Роже Гароди (Roger Garaudy) и историчар Антоан Казанова (Antoine Casanova), долазили у истраживачке посете Југославији још током оних месеци 1968. и 1969. године када је СКЈ био у сукобу са руководством француске партије због различитих ставова о реформистичким политикама чехословачке и других марксистичких партија Европе.¹⁴

¹⁰ АЈ, 507, IX, 48/I-392-426, Извештаји о сарадњи са Комунистичком Партијом Италије.

¹¹ АЈ, 507, IX, 122/I-103, О лечењу Хосе Нунес Малдеа, члана ЦК КПШ у СФР Југославији; АЈ, 507, IX, 122/I-99, Извештаји о животу шпанског револуционара Рамона Силве у Љубљани.

¹² АЈ, 507, IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК КП Грчке у земљи.

¹³ АЈ, 507, IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи Комунистичкој партији Грчке.

¹⁴ АЈ, 507, IX, 30/I-212, Информације о посети Антоана Казанове, уредника листа *Le nouvelle critique*; АЈ, 507, IX, 30/I-236, Информације о боравку члана ЦК КПФ, филозофа Рожеа Гародија, 1969. године.

Белешке каснијих разговора југословенских комуниста и представника комунистичких партија Медитерана указују да је помоћ коју је југословенска партија пружала реформистичким струјама стварањем нових финансијских политика, као и својим утицајем у сфери односа левичарских партија и покрета у Европи и свету, допринела даљем зближавању СКЈ и еврокомунистичких партија.¹⁵ Касних шездесетих година почео је период сталног проширивања сарадње југословенске и еврокомунистичких партија, који је трајао све до краја седамдесетих година, и током кога је СКЈ покренуо и финансирао бројне међународне иницијативе у циљу зближавања партија европске левнице, као и посредовао приликом превазилажења сукоба медитеранских комуниста и социјалиста.¹⁶ Аутори извештаја Одељења за међународне односе и везе у више наврата су посебно наглашавали процене да је подршка југословенске партије еврокомунистима у тренуцима формирања њихових првих реформистичких програма и нарочито, током њихових првих сукоба са совјетском партијом, отворила пут значајном проширивању утицаја Савеза комуниста Југославије на европској левици, као и у сфери политичких кретања у државама Западног блока, где су се партије радикалне левнице и раднички синдикати ближили врхунцу своје популарности и политичког утицаја током друге половине 20. века.¹⁷

Односи комунистичких партија Западне и Источне Европе на почетку времена политичке кризе и детанта

До данас трају дебате истраживача у друштвеним и хуманистичким наукама покренуте питањем у којој мери је одлука администрација САД и СССР о сарадњи у циљу ублажавања блоковских тензија била последица потребе влада држава Западног и Источног блока да се посвете суочавању са видљивим последицама великих побуна крајем шездесетих и обрачуна са новом политичком конкуренцијом, као и са новим радикалним покретима.¹⁸ Нестанак Де Голове личности са политичке позорнице у Француској и пад владе левог центра у Италији 1969. године означили су почетак периода честог смењивања неста-

¹⁵ АЈ, Савез социјалистичког радног народа Југославије (даље 142), А-074-078, Међународна сарадња, Информације о припремама медитеранске конференције.

¹⁶ АЈ, 507, IX, 122/1-52-81; АЈ, 507, IX, 48/1-392-426; АЈ, 507, IX, 33/1-712-779; АЈ, 507, IX, 30/1-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

¹⁷ АЈ, 507, IX, 48/1-449-489, Белешке разговора са представницима КПИ о политичкој ситуацији у Италији; АЈ, 507, IX, 30/1-250-235, Извештаји о унутрашњој ситуацији у КП Француске; АЈ, 507, IX, 48/1-513, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији и Европи.

¹⁸ Robert J. McMahon, "The rise and fall of the superpower detente 1968–1979", in: *The Cold War – A very short Introduction*, Vol 2. ed. Robert J. McMahon, (Oxford: Oxford University Press, 2021), 120–141; Dionysios Chourchoulis, "Understanding the Long Détente and its Crisis in Cold War International History", *Journal of Contemporary History*, Vol. 55, No. 3 (2020), 666–678.

билних влада у Италији и Француској и готово непрекидног низа политичких криза. Ове кризе су се, према проценама југословенских и италијанских комуниста, постепено преливале у политичке токове на територијама мањих држава Западне Европе, као и у сферу односа оних партија које су учествовале у раду првих институција Европске економске заједнице.¹⁹ Истовремено, у Западној Европи и САД дошло је до појаве тероризма крајње левнице и деснице, бројних сепаратистичких покрета, насилних религијских секти, као и до настанка новог обрасца извештавања о успону стопа криминала и конзумације наркотика. Ово је француски социолог Лаурент Микијели (Laurent Mucchielli) касније означио као „тренд ширења моралне панике“ за који је проценио да је касније допринео успону популарности Нове деснице крајем последње деценије проширивања социјалних политика „државе благостања“ у земљама Западног блока.²⁰

Ипак, почетком и средином седамдесетих година партије крајње европске левнице оствариле су значајне изборне успехе, који су према проценама италијанских и југословенских комуниста били упоредиви са оним резултатима које су комунисти и социјалисти у Западној Европи постигли на првим изборима након Другог светског рата. Успон утицаја радничких синдиката порастао је у тој мери да су британски тачеристи били *инспирирани* да створе своје чувене слогане о „ослобађању“ британске и других држава Западног блока које су постале „таоци“ синдиката.²¹

Историчари су касније користили термин „дуга година европског социјализма“ (1974–1976) како би означили временски период који обухвата највеће изборне успехе италијанских комуниста и почетак преговора Алда Мора (Aldo Moro) и Енрика Берлингвера (Enrico Berlinguer) о учешћу комунистичке партије у влади, промену партијске идеологије Комунистичке партије Француске на XXII Конгресу и развој сарадње са Митерановим социјалистима, као и повратак грчких и шпанских комуниста на политичку позорницу након пада војне диктатуре у Грчкој и смрти Франциска Франка у Шпанији.²² Иако савременици тада још увек нису могли да знају да су пад „пуковничког режима“ у Грчкој и почетак транзиције у Шпанији били последњи у низу оних догађаја који су

¹⁹ Aurelie Andry, “Social Europe”, in: *Long 1970s-The story of a defeat*, (Florence: European University Institute, 2019), 93–143; Colin Crouch, “Changes in European Societies since the 1970s”, *West European Politics*, 2 (2008), 14–39.

²⁰ Laurent Mucchielli, “Délinquance et immigration en France: un regard sociologique”, *Criminologie*, Vol. 36, No. 2 (2003), 27–55; Alberto Ronchay, “Guns and Gray Matter: Terrorism in Italy”, *Foreign Affairs*, Vol. 57, No. 4 (1979), 921–940.

²¹ AJ, 507, IX, 48/1-556-582, Разговори са члановима КПИ о односима партија европске левнице; AJ, 507, IX, 48/1-543-553, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Италији.

²² Derek Seidman, “The Long 70s and the Never-Ending Labor Question”, *Reviews in American History*, Vol. 41, No. 2 (2013), 350–365; Shirley Robin Letwin, *The anatomy of tatcherism*, (London: Fontana, 1992), 49–96.

обележили више од пола века дуг циклус успона и падова диктатура крајње деснице на Медитерану, извештаји Одељења за међународне односе југословенске партије показују да су југословенски и италијански комунисти у више наврата проценили да левичарске партије и покрети на југу Европе улазе у ново доба експанзије свог политичког утицаја, за које су веровали да може довести до онаквог развоја политика „државе благостања“ у Западном блоку какав би водио превазилажењу капиталистичке стварности.²³ Истовремено, југословенска и италијанска партија покренуле су низ иницијатива које су за циљ имале зближавање комунистичких и социјалистичких партија, али и других организација крајње и умерене левице на Медитерану.²⁴

Током истог периода долази и до нове значајне промене у односима комунистичких партија Западне и Источне Европе. Након сукоба са совјетском партијом чији је повод била војна интервенција земаља Источног блока у Чехословачкој 1968. године, као и острашћене расправе са совјетском делегацијом вођене током XII Конгреса италијанских комуниста на коме је коначно дефинисана нова партијска идеологија, дошло је до привременог прекида сарадње између совјетске и еврокомунистичких партија, са изузетком Комунистичке партије Француске.²⁵ Ипак, чак су и француски комунисти подржали руководства италијанске, шпанске и унутрашње грчке партије током састанка комунистичких партија Европе у Москви 1969. године. Састанак је безуспешно организован у циљу превазилажења расцепа између оних партија које су аутори савремених текстова у штампи већ дефинисали као партије источног и западног табора.²⁶ Аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије нарочиту пажњу посветили су запажању да је „велики самит“ комунистичких партија у Москви био први велики скуп комунистичких партија Европе од времена формирања Стаљинове администрације у Совјетском Савезу који се није завршио доношењем заједничке декларације уз једногласну подршку представника свих присутних партија.²⁷ Током својих све чешћих приватних разговора, Јосип Броз Тито и Енрико Берлингвер означили су развој догађаја на крајњој европској левици 1968. и 1969. као „почетак краја совјетске хегемоније“ у сфери односа

²³ АЈ, 507, IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама; АЈ, 507, IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистиичких партија Европе.

²⁴ АЈ, 142, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о припремама медитеранске конференције.

²⁵ АЈ, 507, IX, 122/1-52-81; АЈ, 507, IX, 48/I-392-426; АЈ, 507, IX, 33/I-712-779; АЈ, 507, IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

²⁶ АЈ, 507, IX, 30/I-222-224, Белешке Разговора конзула Бранка Биљановића са представницима локалних одбора КПФ; АЈ, 507, IX, 30/I-224, Разговори Кире Хаџи Василева са Валдеком Рошеом.

²⁷ АЈ, 837, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

марксистичких партија Европе. Поред тога, покушавали су да пронађу одговор на питање шта чинити након што су еврокомунистичке партије оствариле старе планове италијанских комуниста о „неизбежном ослобађању“ од совјетског утицаја.²⁸

Већ током 1970. и 1971. дошло је до постепене обнове сарадње између комунистичких партија Медитерана и совјетске партије, док су чланови руководства југословенске партије у разговорима са италијанским комунистима почели да инсистирају да представнике дирекција партија Источног блока треба позивати на готово све међународне скупове у организацији југословенске и италијанске партије.²⁹ Током припрема за организацију конференција комунистичких и социјалистичких партија Медитерана, југословенски и италијански комунисти говорили су о својим плановима да у будуће политичке иницијативе европске левице укључе и партије Источне Европе, али као једнаке партнере западних партија, са којима ће се моћи отворено да разговарају о све дубљим неслагањима у погледу развоја доминантних праваца марксистичке мисли на Медитерану и у државама Источног блока.³⁰ Извештаји Одељења за међународне односе СКЈ указују да су југословенски комунисти приликом преговора о проширивању сарадње са Комунистичком партијом Француске у више наврата инсистирали на ставу да је потребно наставити некада острашћене дебате француских и совјетских против југословенских и италијанских марксиста, али сада у духу критичке размене мишљења и међусобног уважавања, као и на начин који неће угрозити планове о обнови блиских односа најутицајнијих партија европске левице.³¹

Потребно је поставити питање – зашто се руководство југословенске партије одлучило да подржи поновно зближавање западног и источног табора комунистичких партија Европе, непосредно након што је СКЈ током сукоба партија Западног и Источног блока заузео позицију једне од водећих партија реформистичког, односно западног табора? Политике југословенске државе биле су окренуте сарадњи са државама како Западног, тако и Источног блока, док је нови сукоб са Совјетским Савезом из 1968. већ је почетком седамдесетих био готово потпуно превазиђен из перспективе развоја државних односа

²⁸ АЈ, 837, I-3-a/44-59, Посета генералног секретара КПИ Енрика Берлингуера; АЈ, 837, I-3-a/44-61, Пријем Енрика Берлингуера код Јосипа Броза Тита.

²⁹ АЈ, 507, IX, 48/I-490, Анализа ставова КПИ о европским интеграцијама.

³⁰ АЈ, 142, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о припремама медитеранске конференције; АЈ, 507, IX, 48/I-556-582, Разговори са члановима КПИ о односима партија европске левице.

³¹ АЈ, 507, IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

Југославије и земаља Источне Европе.³² Са друге стране, чланови Одељења за међународне односе проценили су да је поновно зближавање два тора марксистичких партија неизбежно, па су у више наврата препоручили ЦК да СКЈ активније преузме улогу посредника, како не би временом изгубила престиж који је стекла узимањем улоге партије која финансира и усмерава „побуну“ против утицаја совјетске партије.³³ Међутим, могуће је да се након смене руководстава СК Србије и СК Хрватске 1972. године, односно након пада тзв. *либералних крила* југословенске партије, може говорити и о почецима онакве промене партијске идеологије СКЈ каква је водила обнови блиских односа са партијама Источног блока.³⁴

Две шпанске партије и Берлинска конференција – како су разлике у ставовима о великим друштвеним променама постале повод расцепа на европској левици?

Један од нових путева зближавања југословенских и шпанских комуниста са совјетском партијом отворен је када су, раних седамдесетих година, почели дуго преговори о покретању сарадње између влада држава Источног блока и владе Франциска Франка у Шпанији. Према сазнањима аутора извештаја партијских тела СКЈ, шпанска администрација покушавала је да симболичним уговорима о сарадњи са државама Источног блока демонстрира влади САД своју спремност да доследно следи принципе на којима су биле засноване политике детанта, и посредно, да настави са реформама унутрашњих политика, од којих је зависио наставак подршке најугицајнијих држава Западног блока одржању франкистичког режима.³⁵ Остаје непознато како су комунистичке партије Пољске и Источне Немачке, које су заступале неприкосновену оданост

³² Потребно је истаћи да анализирани извори показују да је још током оних сукоба комунистичких партија Европе који су претходили војној интервенцији у Чехословачкој долазило до сусрета представника државних администрација Југославије и СССР-а током којих су вођени срдачни разговори о проширивању сарадње две државе. (АЈ, 837, I-3-a/101-121, Посета делегације КПСС).

³³ АЈ, 507, IX, 122/1-52-81; АЈ, 507, IX, 48/I-392-426; АЈ, 507, IX, 33/I-712-779; АЈ, 507, IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

³⁴ Љубодраг Димић, *Југославија и Хладни рат: Огледи о спољној политици Јосипа Броза Тита 1944–1964*, (Београд: Архипелаг, 2014), 33–67; Бојан Димитријевић, *Ранковић – Други човек*, (Београд: Вукотић Медиа, 2020); Milivoj Bešlin, „Liberalna koalicija između saradnje i nerazumevanja. Odnosi političkih elita Srbije i Hrvatske 1969–1972.“ u: *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, (Zagreb: Centar za demokraciju i pravu Miko Tripalo, 2012); Latinka Perović, *Dominantna i neželjena elita: Beleske o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XIX–XX vek)*, (Beograd: Dan Graf, 2015); Laslo Sekelj, *Jugoslavija, Struktura raspadanja*, (Beograd: Rad, 1990), 11–59.

³⁵ АЈ, 507, IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније; АЈ, 507, IX, 122/I-88, Информације о разговорима С. Доланца и Ј. Ђерђе са С. Кариљом.

принципима бољшевичког социјалистичког модела, у већој мери него што је то чинила совјетска партија, пристале да у сфери државних политика прихвате преговоре о сарадњи са диктатуром крајње деснице. Ипак, анализирани извори сведоче да су крајем 1971. и почеком 1972. године југословенски комунисти објавили бројне текстове и отворена писма подршке шпанским комунистима који су у земљама Источног блока протестовали против успостављања односа између Пољске и Шпаније, и дефинисали нови програм пружања финансијске помоћи шпанској партији.³⁶

Југославија је остала једина социјалистичка земља у Европи, поред Совјетског Савеза, која је доследно одбијала да ступи у преговоре о развоју сарадње са франкистичком администрацијом у Шпанији.³⁷ Југословенски и италијански комунисти проценили су да пољска, чехословачка и мађарска влада никада не би ступиле у преговоре са Шпанијом да нису имале барем прећутно одобрење из Москве, али да је совјетска влада приморана да, упркос свим пређашњим сукобима совјетске и шпанске партије, одржи барем привид солидарности са шпанским комунистима, како не би угрозила доминантну позицију совјетске партије у хијерархијским односима марксистичких партија Европе.³⁸ Током свог сукоба са шпанским комунистима неколико година раније, француски комунисти проценили су да шпанска партија има „мученички ореол“ у доминантним перцепцијама многих левичарских покрета Европе и света, па је због тога италијанским и југословенским комунистима у намерама да увећају легитимитет својих реформистичких програма подршка шпанске партије још важнија од подршке француске партије, која је тада била бројчано највећа, политички најутицајнија и финансијски најмоћнија организација крајње левице у државама Западног блока.³⁹

Аутори извештаја партијских тела југословенске партије објашњавали су да је управо симболични значај подршке шпанске партије био кључни узрок совјетских напора да подршком конзервативној струји шпанских комуниста окупљеној око личности совјетског генерала Енрикеа Листера (Enrique Líster) допринесу преласку вишегодишњег сукоба у отворени расцеп у шпанској партији током 1972. Аналитичари СКЈ закључили су да Совјети, свесни да се

³⁶ АЈ, 507, IX, 122/1-86, Писма ЦК КП Шпаније упућена Савезу комуниста Југославије; АЈ, 507, IX, 122/1-113, Анализа предлога о помоћи КП Шпаније, белешке са седнице ПБ СК СКЈ, 3.5.1972.

³⁷ АЈ, 507, IX, 122/1-95, Извештаји о посети делегације Комунистичке партије Шпаније; АЈ, 507, IX, 122/1-81-110, Извештаји о неким значајним ставовима руководства КП Шпаније; АЈ, 507, IX, 122/1-91, Белешке разговора Мике Трипала са Сантјагом Кариљом одржаних у Паризу.

³⁸ АЈ, 507, IX, 48/1-438, Белешке разговора В. Бакарића и С. Доланца са А. Косутом; АЈ, 507, IX, 48/1-432, Белешке разговора С. Доланца са А. Минучијем.

³⁹ АЈ, 837, I-3-a/27-96, Посета делегације КП Француске на челу са Валдеком Рошеом; АЈ, 507, IX, 30/1-245, О учешћу југословенске делегације на XIX Конгресу КП Француске.

руководство Долорес Ибарури (Dolores Ibárruri) и Сантијага Карилја (Santiago Carrillo) чврсто одлучило за реформистички курс, сада спроводе у дело своје старе планове да формирају „властиту“ шпанску партију која ће својом подршком легитимизовати њихове антиреформистичке идеје.⁴⁰ Ипак, упркос чињеници да су југословенска и совјетска партија подржавале различите струје шпанских комуниста, руководства две најутицајније партије источног и западног тabora европских марксиста нашле су се на истим позицијама у погледу подршке шпанским комунистима који су протестовали против развоја сарадње између франкистичке администрације у Шпанији и влада држава Источног блока.⁴¹ Југословенски и италијански комунисти искористили су заједничку подршку шпанским емигрантима као повод да предложе прво совјетској, а тек нешто касније и другим партијама Источног блока, да упуте делегације које би учествовале на међународним конференцијама и семинарима које су организовали, на шта су партије Источног блока углавном одговарале понудама о наставку процеса обнове, односно проширивања сарадње између партија источног и западног тabora.⁴²

Током две године дугих припрема за велику конференцију радничких партија Европе у Берлину (1974–1976) дошло је до промене политичких позиција, интереса и значајних ставова комунистичких партија Западног и Источног блока. На самом почетку рада групе за дискусију која је окупљена у Берлину 1974. у циљу припреме будуће конференције, посматрачима из Југославије, Италије и Француске чинило се да је постизање компромиса између реформистичких и антиреформистичких партија готово немогуће.⁴³ Представници југословенске и италијанске, односно две водеће партије реформистичког тabora, поставили су дискусију о прилагођавању партијских политика и идеологија локалним и тренутним околностима појединачних држава и регија као предуслов учешћа у расправама о заједничкој декларацији окупљених марксистичких партија.⁴⁴ Поред шпанских комуниста у емиграцији и грчких комуниста у земљи, захтеви југословенске и италијанске партије добили су подршку многих мањих комуни-

⁴⁰ АЈ, 507, IX, 122/I-105, О молби КП Шпаније да СК Југославије помогне при смењивању Енрикеа Листера са функција које држи у Светском савету за мир.

⁴¹ АЈ, 507, IX, 122/I-87, Извештаји о реакцијама КП Шпаније на обнову односа Пољске и Шпаније.

⁴² АЈ, 507, IX, 48/I-490, Ставови КП Италије о европским интеграцијама; АЈ, 507, IX, 48/I-430-516, Разговори са члановима КП Италије о сарадњи и развоју односа марксистичких партија Европе.

⁴³ АЈ, 837, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

⁴⁴ АЈ, 142, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о припремама медитеранске конференције; АЈ, 507, IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о политичкој ситуацији на Медитерану; АЈ, 507, 48/I-426-513, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке партије Италије.

стичких и социјалистичких партија Европе, међу којима су се налазили и најутицајнији представници крајње левце из Португала, Ирске, Британије, Белгије, скандинавских земаља и Турске. Чак су и француски комунисти, традиционално блиски совјетској партији, временом одлучили да подрже реформистички табор уз одређене „посебне захтеве“, који ће касније ући у текст закључака конференције. Док су партије западног табора биле спремне да прихвате веома мале компромисе, партије Источне Европе временом су промениле своје ставове до те мере да су „посебни захтеви“ француске партије крајем две године дугог периода превирања остали, према проценама југословенских и италијанских комуниста, они делови заједнички усвојених закључака конференције који су били најближи оним идејама на којима су били засновани принципи бољшевичког социјалистичког модела.⁴⁵

Поједини аутори означили су конференцију радничких партија Европе у Берлину као Брежњевљеву „Пирову победу“, с обзиром да су југословенски, италијански и шпански комунисти, заједно са свим мањим партијама и покретима западног табора, на крају прихватили усвајање заједничке декларације. Овакав закључак нарочито наглашава идеју да је исход конференције у Берлину потврдио да КПСС и даље није у потпуности изгубила утицај на комунистичке партије држава Западног блока.⁴⁶ Ипак, документација партијских тела југословенске партије показује да су Јосип Броз Тито и Енрико Берлингвер још током својих неформалних сусрета у Берлину 1976. године означили епилог конференције као „велику победу“ југословенских и италијанских комуниста, који су новим сукобом са партијама Источног блока потврдили своју водећу позицију у реформистичком табору, док су истовремено постигли да се острашћене дебате вођене у конференцијским салама не одразе на процесе обнове сарадње СКЈ и КПИ са партијама Источне Европе.⁴⁷ Италијански комунисти поверили су југословенским саговорницима своје претпоставке да је руководство совјетске партије прихватило већину захтева реформистичког табора како би коначним потписивањем заједничке декларације демонстрирало да и даље држи водећу позицију у односима партија европске крајње левце, али и показало владама земаља Западног блока да је Брежњев, упркос утицају који је и даље уживао међу западним левичарима, био одлучан у намерама да следи принципе детанта, о којима се у закључцима конференције говорило у значајно већој мери него

⁴⁵ АЈ, 837, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

⁴⁶ James McGregor, “The 1976 European Communist Party Conference”, *Studies in Comparative Communism*, Vol. 11. No. 4 (1978), 339–360; В. А. Osadcuk-Korab, “Brezhnev’s Pyrrhic Victory: The Pan-European Conference of Communists in East Berlin”, *International Journal*, Vol. 32, No. 1 (1976), 178–193.

⁴⁷ АЈ, 837, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

о реформистичким политикама комунистичких партија.⁴⁸ Наведено сведочи у прилог ранијим проценама чланова партијских институција СКЈ да је довољно не одустајати од почетних захтева, али и „не чинити ништа више“, како би Совјети прихватили компромисе са реформистичким табором, на шта би их пре или касније навела промена геополитичких околности и бурне промене друштвене стварности у земљама како Западне, тако и Источне Европе.⁴⁹

Са друге стране, југословенски и италијански комунисти проценили су да могу да приуште (дуго) чекање да Совјети прихвате промену положаја своје партије, јер је њихов утицај у сфери односа партија и покрета европске крајње левице константно растао током „дуге године европског социјализма“.⁵⁰ Још пре завршетка конференције у Берлину, италијански комунисти организовали су састанак еврокомунистичких и других реформистичких партија Европе у Риму, док су заједно са југословенским комунистима радили на обнови плана о заједничкој организацији медитеранских конференција, које су у новим историјским околностима постале форум на коме се расправљало о зближавању комунистичких и социјалистичких партија Западне Европе.⁵¹ Истовремено, италијански комунисти остварили су низ изборних успеха и започели предлоге о сарадњи са Демокришћанском партијом, који су трајали све до отмице и убиства бившег премијера Алда Мора 1978. године, и за које су многи савременици очекивали да ће се завршити уласком комунистичке партије у састав италијанске владе.⁵² Са друге стране, аутори извештаја Одељења за међународне односе убрзо након повратка југословенске делегације из Берлина проценили су да је развој односа југословенске са другим партијама коначно дошао у тачку након које се може очекивати само даљи успон утицаја СКЈ.⁵³ Током посете Леонида Брежњева и делегације владе Совјетског Савеза крајем исте, 1976. године, југословенски комунисти говорили су са члановима руководства КПСС, између осталог, и о начинима на које би СКЈ могла да посредује у даљем зближавању комунистичких партија Западне и Источне Европе.⁵⁴

⁴⁸ АЈ, 507, IX, 48/1-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму.

⁴⁹ АЈ, 837, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

⁵⁰ АЈ, 507, IX, 48/1-540, Извештаји о суретима са члановима одељења за међународне односе КПИ.

⁵¹ АЈ, 507, IX, 48/1-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму; АЈ, 142, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о припремама медитеранске конференције.

⁵² АЈ, 507, IX, 48/1-571, Програми сарадње са КП Италије за 1977. и 1978. годину; АЈ, 507, IX, 48/1-532-551, Информације о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

⁵³ АЈ, 837, I-2/68, Припреме за конференцију комунистичких партија Европе у Берлину 1976. године.

⁵⁴ АЈ, 837, I-3-а/101-153, Извештај о посети Леонида Брежњева Југославији, 27.11.1976.

Почетак краја реформистичког ентузијазма – преломне године у развоју југословенског социјалистичког модела и „оловне године“ у Западној Европи

Поред државних интереса који су утицали на дефинисање смера који је СКЈ следио у покушајима да утиче на развој односа са партијама Источног блока, постоје и други чиниоци који су могли утицати на одлуку руководства југословенске партије да се даљи развој постигнуте позиције водеће партије реформистичког блока усмерава ка позицији посредника између највећих марксистичких организација Источне и Западне Европе. Улога коју су француски комунисти дефинисали као „улогу партије између светова“, док су италијански комунисти говорили како југословенски комунисти све више следе државни принцип несврстаности и у погледу сарадње са партијама на крајњој европској левици, пружала је извесне нове могућности за даље проширивање југословенског утицаја у сфери односа комунистичких партија Европе и света, и доприносила успону престижа југословенске партије.⁵⁵ Основни циљеви које је југословенска партија дефинисала када је 1968. године изабрала да инвестира свој утицај и значајна финансијска средства у осамостаљивање комунистичких партија Западне Европе од совјетске партије били су коначно испуњени. Средином „деценије политичких криза и детанта“ могло се чинити да зближавање са источним партијама може да донесе само даље побољшање положаја југословенских комуниста на крајњој европској левици.⁵⁶ Ипак, остаје неизвесно у којој мери су савременици ових догађаја могли да буду свесни потенцијалних слабости брзо стеченог положаја југословенске партије, за које се може претпоставити да су се такође продубљивале током оних процеса које су нове генерације италијанских еврокомуниста касније дефинисале као „неодрживу експанзију“ утицаја Савеза комуниста Југославије.⁵⁷

⁵⁵ АЈ, 507, IX, 30/1-230-260, Извештаји о писању партијске штампе КП Француске о СФР Југославији; АЈ, 507, IX, 48/1-430-516, Разговори са члановима КПИ о развоју односа марксистичких партија Европе.

⁵⁶ АЈ, 507, IX, 122/1-52-81; АЈ, 507, IX, 48/1-392-426; АЈ, 507, IX, 33/1-712-779; АЈ, 507, IX, 30/1-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁵⁷ Убрзо након XIII Конгреса Комунистичке партије Италије 1969. године, члан ЦК КПИ А. Минучи говорио је са С. Доланцом о процесима истовременог проширивања утицаја италијанске партије у земљи и у институцијама Европске економске заједнице, и утицаја СКЈ у сфери односа партија Међународног радничког покрета. Након што су закључили да су југословенска и италијанска партија за само неколико година прешле дуг пут од готово маргинализованих партија до положаја једне од најутицајнијих организација у наведеним сферама, саговорници су поделили и страхове руководства две партије да ће их брзина ових промена навести да направе грешке које ће временом учинити њихов новостечени утицај неодрживим. (АЈ, 507, IX, 48/1-432, Разговор С. Доланца са А. Минучијем).

Постоји још један значајан фактор који је могао утицати на померање ставова југословенских комуниста из позиције најрадикалнијих присталица сукоба реформистичких партија са конзервативним партијама, до позиције острашћених заговорника компромиса између источних и западних партија. Резултати истраживања указују да је већ почетком 1970-их дошло до значајних промена односа утицаја подељених струја југословенских комуниста у структурама југословенске партијске и државне администрације, што се брзо одразило и на промену доминантних ставова у врху СКЈ. Аргументи у прилог овим претпоставкама су и да је пад републичких руководства партије у СР Србији и СР Хрватској 1972. представљао почетак краја више од десет година дугог сукоба реформистичке и конзервативне струје југословенских комуниста, чији су се поједини аспекти преливали на све сфере југословенског друштва и културе – од расправа вођених у академским и дисидентским круговима, до кретања у уметности и популарној култури.⁵⁸ Анализирани извори сведоче да током периода 1972–1974. долази до гашења старих идеолошких комисија СКЈ, како на републичком, тако и на савезном нивоу, и до оснивања нових тела која су расправљала о односима друштвене стварности и развоја партијске идеологије, а чији су чланови све интензивније критиковали реформистичке идеје својих претходника из периода 1968–1972. године.⁵⁹ Извештаји службе државне безбедности показују да након 1972. године долази до заостравања метода „надзирања и кажњавања“ у Југославији, као и да поново почињу судски процеси против дисидената осуђених да су током студентских протеста 1968. године починили кривична дела попут вређања Партије или личности Јосипа Броза Тита.⁶⁰

Тек након смрти Јосипа Броза Тита и почетка економске кризе у Југославији, италијански комунисти почели су да се присећају како су још средином седамдесетих година приметили да југословенски комунисти показују све мање ентузијазма према даљим реформама политика италијанске партије, што је укључивало и коришћење самог термина „еврокомунизам“, те да су подржавали оне Берлингверове тенденције које су млађе генерације италијанских рефор-

⁵⁸ Milivoj Bešlin, *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*, (Novi Sad: Akademska knjiga, 2022), 37–49; L. Perović, *Dominantna i neželjena elita*, 11–59; Vladimir Unkovski Korica, *The Economic Struggle for power in Tito's Yugoslavia: From WWII to Non Alignment*, (London: I.B. Tauris, 2016), 71–164; L. Sekelj, *Jugoslavija, Struktura raspadanja*, 11–59.

⁵⁹ Архив Србије (даље АС), СКС, 144, 1972–1974, Комисија за идејни рад и идеолошко образовање; АС, СКС, 121, 1969–1972, Белешке са седница Комисије за активност на даљој демократизацији друштвено политичког живота; АЈ, 507, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

⁶⁰ АС, Фонд БИА, извештаји службе државне безбедности, XIII-1-8, 1968. године.

миста означавале као остатке стаљинистичког наслеђа из прошлих времена.⁶¹ Белешке разговора италијанских и југословенских комуниста уочи припрема медитеранских конференција одржаних у периоду 1976–1978. године показују да су представници две партије очекивали да ће даљем зближавању две водеће реформистичке партије са партијама Источног блока допринети управо изражавање заједничких анимозитета према новим струјама на европској левици.⁶² Аутори извештаја Одељења за међународне односе у истом периоду почињу да посвећују све више пажње чињеници да еврокомунисти праве дистинкцију између демократских социјалиста и левих либерала са једне стране, чије представнике означавају као чланове прогресивних покрета са којима се може разговарати о сарадњи, и Нове левце и Нове деснице са друге стране, које сматрају левичарским екстремистима и десничарским профитерима на страху од последица побуна које су обележиле крај претходне деценије.⁶³ Представници југословенске, баш као и представници партија Источног блока, нису наглашавали сличне разлике приликом разговора са еврокомунистима о новим иделошким кретањима у земљама Западног блока, већ су једноставно цео хетерогени скуп пост-шездесетосмашке левце дефинисали или као отворене десничаре или пак као протагонисте „буржоаски-реакционарних“ и „либерално-дегенеративних“ тенденција на европској левици.⁶⁴ Када су француски комунисти крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година у више наврата одбили да учествују у међународним иницијативама европске левце организованим у циљу пружања заједничког отпора неолибералним реформама, готово без изузетка су бранили своју одлуку тезом да „неће бити болничари капитализма“ и „бранити капитализам државе благостања“, овакве идеје француских комуниста, који су тада напуштали еврокомунистичке реформе, наишле су на веома срдачну подршку СКЈ и комунистичких партија Источног блока.⁶⁵

⁶¹ АЈ, 507, IX, 48/I-633-688, Информације о преписци и сусретима са представницима КП Италије.

⁶² АЈ, 142, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о припремама медитеранске конференције.

⁶³ АЈ, 507, IX, 122/1-52-81; АЈ, 507, IX, 48/I-392-426; АЈ, 507, IX, 33/I-712-779; АЈ, 507, IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁶⁴ АЈ, 507, IX, 101/1-346-398, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке партије Пољске.

⁶⁵ Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (даље ДАМСПРС), Политичка архива (даље ПА), ССИП, фонд 41, Француска, 1980, Информације о Комунистичкој партији Француске.

Удаљавање од западних и приближавања источним партијама у времену политичких тензија и економских криза

Време великих друштвених и политичких промена 1970-их било је праће-но брзим променама у односима великих марксистичких партија Европе. Из перспективе савременика мање динамичног периода, ове промене могле би се чинити до те мере брзим и комплексним да би требало поставити питање: да ли су и у којој мери сами југословенски комунисти успевали да их благовремено препознају? Притом, треба имати у виду да су европски марксисте живели и радили у веома разноврсним друштвеним стварностима, које су се мењале различитим брзинама и у различитим аспектима ових стварности. Ипак, управо су одлуке руководства водећих комунистичких партија Европе донете током последњих година „државе благостања“ и првих година формирања неолибералних економских модела имале пресудни утицај на даљу судбину највећих партија крајње европске левнице.⁶⁶

У исто време када су југословенски комунисти у Београду водили срдчане разговоре са Леонидом Брежњевом и његовим сарадницима о зближавању СКЈ и КПСС, италијански, француски и шпански комунисти посветили су значајан број разговора са представницима СКЈ вођених крајем 1976. дискусији о припремама састанка генералних секретара три еврокомунистичке партије у Мадриду који је одржан следеће године.⁶⁷ Током завршних припрема за сусрете у Мадриду 1977. године, аутори извештаја Одељења за међународне односе забележили су прве сумње у искреност италијанских комуниста након промене партијске идеологије италијанске партије на XII Конгресу 1969. године, пошто су упоредили информације које су о планираном скупу добијали од све три партије учеснице.⁶⁸ Извори сведоче да ове сумње нису утицале на даље зближавање југословенских и италијанских комуниста, као ни на интензитет преписке и неформалних сусрета представника две партије, који се додатно увећао за време преговора Енрика Берлингвера и Алда Мора о сарадњи комуниста и демокришћана у Италији 1977–1978. године.⁶⁹ Овај интензитет у извесној мери опао је тек у првим месецима након отмице и убиства Мора 1978. године. Тада је почео и период постепеног опадања утицаја КПИ, који је трајао све до смр-

⁶⁶S. Pons, *The rise and fall of Eurocommunism*, 45–65, L. Filipović, *Evrokomunizam i Jugoslavija 1968–1980*, 19–53.

⁶⁷АЈ, 837, I-3-a/101–153, Извештај о посети Леонида Брежњева Југославији, 27.11.1976; АЈ, 507, IX, 48/I-535, Информације о организацији конференције радничких партија Европе у Риму.

⁶⁸АЈ, 507, IX, 48/I-513-579, Разговори са представницима КПИ о ситуацији у КПФ и КПШ; АЈ, 837, I-3-a/110-13, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља.

⁶⁹АЈ, 142, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о односима са партијама италијанске левнице.

ти Берлингуера 1984. године, каснијих расцепа у партији и коначног одласка италијанских комуниста на маргине политичког живота Италије.⁷⁰

Већ током првих неколико избора који су уследили након пада диктатура крајње деснице у Грчкој и Шпанији 1974. и 1975. године, у извештајима партијских тела СКЈ примећен је тренд опадања броја гласова које комунисти освајају на сваким следећим изборима, који је настављен све до нестанка грчких и шпанских комуниста са историјске позорнице, односно њиховог постепеног утапања у социјалисте средином осамдесетих година 20. века.⁷¹ Ипак, извори показују да споро опадање утицаја грчке и шпанске партије није утицало на развој односа грчких и шпанских комуниста са СКЈ. Савез комуниста Југославије учинио је посебан историјски преседан проширивши програме давања помоћи грчким и шпанским комунистима управо у време повратка партијских руководстава из емиграције, а партија у токове институционализоване политике својих земаља.⁷² Дакле, тешко би се могла бранити теза да је на удаљавање СКЈ од западних и истовремено приближавање источним партијама пресудно утицало постепено слабљење утицаја еврокомунистичких партија, које је седамдесетих година било једва приметно савременицима, да би се почетком осамдесетих до те мере продубило да је инспирисало научна истраживања о нестанку великих партија крајње европске левице уочи почетка неолибералних реформи.⁷³ Мањи политички порази еврокомуниста крајем осамдесетих били су од стране Одељења за међународне односе СКЈ означени тек као „привремене неуспеси“ у времену када су се још увек очекивало обнављање сталног успона утицаја еврокомуниста и других партија крајње левице из периода 1974–1976. године, као и година које су водиле ка зениту утицаја еврокомуниста.⁷⁴ Упркос наведеном, већ током друге половине 1978. и прве половине 1979. године долази до опадања интензитета преписке партијских тела СКЈ и комунистичких партија Грчке и Шпаније, док су се сусрети партијских представника постепено сводили на разговоре генералних секретара две медитеранске партије са Јосипом Брозом Титом и његовим најближим сарадницима.⁷⁵

⁷⁰ АЈ, 507, IX, 48/I-571, Програми сарадње са КП Италије за 1977. и 1978. годину.

⁷¹ АЈ, 507, IX, 122/I-135-155, Информације о друштвеној и политичкој ситуацији у Шпанији.

⁷² АЈ, 507, IX, 122/I-135-157, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ и КПШ.

⁷³ АЈ, 142, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о сарадњи са партијама левице у Европи.

⁷⁴ АЈ, 507, IX, 122/I-52-81; АЈ, 507, IX, 48/I-392-426; АЈ, 507, IX, 33/I-712-779; АЈ, 507, IX, 30/I-210-255, Извештаји о развоју сарадње са КПИ, КПШ, КПФ и КПГ.

⁷⁵ АЈ, 507, IX, 122/I-159, Разговори са Сантијагом Кариљом о унутрашњој ситуацији у Шпанији; АЈ, 507, IX, 33/I-712-779, Анализа писма Централног Комитета КП Грчке у иностранству; АЈ, 507, IX, 33/I-862-889, Анализа писама чланова Новог Бироа ЦК грчких комуниста у земљи.

Са друге стране, Одељење за међународне односе је у исто време почело да показује све већи ентузијазам према обнови или проширивању сарадње са партијама Источног блока, као и комунистичким партијама Кине, Северне Кореје и Јапана.⁷⁶ У случају комунистичких партија Далеког истока, шпански комунисти одиграли су значајну улогу посредника приликом почетка разговора о проширивању сарадње између југословенске партије и кинеских, севернокорејских и јапанских комуниста, да би касније били искључени из токова догађаја који су пратили зближавање југословенске и партија Источне Азије, односно последњу фазу успона утицаја СКЈ на глобалној левици која је претходила поцепима опадања престижа југословенске партије.⁷⁷ Југословенски комунисти су ушли у нову фазу зближавања са партијама Источног блока управо у тренуцима када је, након бурних догађаја у Италији 1978. године, дошло до опадања броја сусрета и срдчности кореспонденције са италијанским комунистима. Такође, СКЈ је наставила да посредује приликом зближавања КПИ и КПСС, због чега су нове генерације младих италијанских реформиста крајем седамдесетих година почеле да критикују Енрика Берлингвера и партијско руководство, наводећи да Берлингвер показује забрињавајуће афинитете према одржавању добрих односа са оним комунистичким партијама Источне Европе које су означавали као „ауторитарне“ партије, а у које ће исти аутори текстова у партијској штампи КПИ почети да сврставају и СКЈ убрзо након смрти Јосипа Броза Тита 1980. године.⁷⁸ Већ током последњих месеци исте, 1980. године, дошло је до значајног проширивања сарадње Савеза комуниста Југославије и Комунистичке партије Француске, односно последње партије Западне Европе која је у том тренутку одржавала блиске односе са партијама Источног блока и отворено подржавала совјетску интервенцију у Авганистану.⁷⁹

Дугорочне последице процеса напуштања реформистичког курса југословенске партије који је започео раних седамдесетих година нису оствариле видљиве утицаје на развој односа СКЈ са комунистичким партијама Источне и Западне Европе све до последњих година „деценије политичких криза и детанта“. Ипак, већ су прве промене улоге југословенских комуниста у сфери односа партија крајње европске левике средином седамдесетих година указивале на смер који ће СКЈ следити у будућности, када ће и номинално доћи до удаљавања од западних, и приближавања источним партијама. Потребно је

⁷⁶ АЈ, 507, IX, 101/1-346-398, Извештаји о значајним ставовима Комунистичке партије Пољске.

⁷⁷ АЈ, 507, IX, 122/1-109, Информације о посетама Сантијага Карилја Кини, Јапану и Северној Кореји.

⁷⁸ АЈ, 507, IX, 48/1-633-688, Информације о преписци и сусретима са представницима КП Италије.

⁷⁹ ДАМСПРС, ПА, ССИП, ф. 41, Француска, 1980, Информације о Комунистичкој партији Француске.

подсетити се да је Комунистичка партија Италије почела да развија сарадњу са југословенском, а да се удаљава од совјетске партије годинама након што је званично прихватила еврокомунизам као нову партијску идеологију. На сличан начин, југословенска партија отпочела је поновно зближавање са комунистичким партијама Источне Европе годинама пре него што су италијански еврокомунисти раних осамдесетих година означили привидно нове ауторитарне тенденције југословенских комуниста као очекиване последице дугог процеса током кога је Савез комуниста Југославије од водеће партије реформистичког блока прво постао „партија између табора“, да би на крају уз Комунистичку партију Француске остао последња значајна марксистичка партија изван Источног блока која је проширивала сарадњу са совјетском партијом током последње деценије Хладног рата.

Izvori i literatura

- Arhiv Jugoslavije. CK SKJ, Međunarodne komisije – Odeljenje za međunarodne odnose i veze: Grčka, Italija, Španija, Francuska, Poljska (507)
- Arhiv Jugoslavije, Kabinet predsednika Republike (837)
- Arhiv Jugoslavije, Savez socijalističkog radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ) (142)
- Arhiv Srbije, Služba državne bezbednosti
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova, Politička arhiva, Savezni sekretarijat za inostrane poslove (SSIP): Grčka 1968–1980. godine.
- Bešlin, Milivoj. *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2022.
- Crouch, Colin. “Changes in European Societies since 1970s”, *West European Politics*, 2 (2008), 14–39.
- Filipović, Luka. *Evrokomunizam i Jugoslavija 1968–1980*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2023.
- Garland, David. “The Welfare State: A Fundamental Dimension of Modern Government”, *European Journal of Sociology*, Vol. 55, No. 3 (2014), 327–364.
- Krieger, Leonard. “The Idea of the Welfare State in Europe and the United States”, *Journal of History of Ideas*, Vol. 24, No. 4 (1963), 553–568.
- Lavau, Georges. “The PCF, the State and the Revolution: An Analysis of Party Policies, Communications and Popular Culture”. In: *Communism in Italy and France*. Edited by Donald Blackmer. Princeton: Princeton University Press, 1976, 87–143.
- Mandel, Ernest. *From Stalinism to Eurocommunism*. London: Verso publishing, 2016.
- McGregor, James. “The 1976 European Communist Party Conference”, *Studies in Comparative Communism*, Vol. 11. No. 4 (1978), 339–360.
- McMahon, Robert J. “The rise and fall of the superpower detente 1968–1979”, in: *The Cold War – A very short Introduction*, Vol 2. Edited by Robert J. McMahon. Oxford: Oxford University Press, 2021, 120–141.
- Mucchielli, Laurent. “Délinquance et immigration en France: un regard sociologique”, *Criminologie*, Vol. 36, No. 2 (2003), 27–55.
- Ornati, Oscar. “The Italian Economic Miracle and Organized Labor”, *Social Research*, Vol. 30, No. 4 (1963), 519–526.
- Perović, Latinka. *Dominantna i neželjena elita: Beleške o intelektualnoj i političkoj eliti u Srbiji (XIX–XX vek)*. Beograd: Dan Graf, 2015.
- Pons Silvio. “Stalin, Togliatti and the Origins of Cold War in Europe”, *Journal of Cold War Studies*, Vol. 3, No. 2 (2001), 3–27.
- Pons, Silvio. *The rise and fall of Eurocommunism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Robin Letwin, Shirley. *The anatomy of tacherism*. London: Fontana, 1992.
- Ronchay, Alberto. “Guns and Gray Matter: Terrorism in Italy”, *Foreign Affairs*, Vol. 57, No. 4 (1979), 921–940.

- Sant'Ana, Andre A. and Leondardo Weller. "The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality", *Comparative Politics*, Vol. 52, No. 3 (2020), 359–381.
- Seidman, Derek. "The Long 70s and the Never-Ending Labor Question", *Reviews in American History*, Vol. 41, No. 2 (2013), 350–365.
- Sekelj, Laslo. *Jugoslavija, Struktura raspadanja*. Beograd: Rad, 1990.
- Unkovski Korica, Vladimir. *The Economic Struggle for power in Tito's Yugoslavia: From WWII to Non Alignment*. London: I.B. Tauris, 2016.

Summary

PhD Luka Filipović (1995)

A time of rapid social Change and the European Left: the role of the League of Communists of Yugoslavia in the development of relations between Eurocommunist Parties and Parties of the Eastern Bloc 1972–1978

During the years marked by political crisis of “welfare state” in the countries of Western Europe and the changes in international relations caused by the policies of the détente, League of Communists of Yugoslavia played a complex role in development of relations between major communist parties of Western and Eastern Europe. Starting as a leading party within Reformist Bloc of the European Marxists, LCY slowly took upon itself a role of a mediator between the Eurocommunist parties and the more conservative communist parties of the Eastern Bloc. Gradually, Yugoslav communists managed to reach the zenith of their influence on the European far-left by expanding cooperation with both the reformist and conservative fractions of the European communists. However, long term consequences of abandoning policies of internal democratization, market liberalization and decentralization adopted by the LCY during late 1960s and early 1970s eventually brought the evolution of Yugoslav party’s ideology on a path that was very close to the one followed by the Eastern European communists during the last decade of the Cold War. Subsequently, during the course of the late 1970s and early 1980s, when Western Europe was facing the rise of the new neoliberal ideology, Yugoslav communists already showed signs of moving away from their Eurocommunist allies in the West towards developing closer relations with other authoritarian communist parties of Eastern Europe and of East Asia.

Key Words: Eurocommunism, democratic socialism, League of Communists of Yugoslavia, Communist Party of Italy, Josip Broz Tito